VALERIU MATEI
Institutul de Filologie
(Chişinău)

NICOLAE MILESCU SPĂTARUL DESPRE COLONIZAREA RUSEASCĂ A SIBERIEI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Abstract

One of the errands given by Nicolae Milescu to his ambassador to China (1673-1676) was to learn the degree of Russian colonization of immense space of Siberia and that of the Far East for the information the tsar's administration had was incomplete, the data recorded in the „reports from the destination place" sent by the Kazakhs who colonized the new territories were insufficient and even contradictory. All these were done in order to set the future actions of colonization and rising of outcome in Russian treasury through taxing sedentary ethnic or migrating groups. Nicolae Milescu successfully fulfilled the tsar's order. His information about the Russian colonization of Siberia, namely about the Russian settlements near the banks of the rivers Irtiş, Obi, Enisei, Angara or near those of the Transbaikalia and Dauria, recorded in *Jurnalul de călătorie* (The Travel Journal), are the vastest and the exactest in the 17th century, further becoming a source for safe information of other travellers and researchers of Siberia and the Far East.

Stabilirea gradului de colonizare rusească a imenselor spaţii ale Siberiei răsăritene şi ale Extremului Orient, a căilor de comunicare şi a distanţelor dintre localităţi, au fost unele dintre poruncile date soliei lui Nicolae Milescu Spătarul în China,[1] pe lângă cele de identificare a celui mai scurt drum din Rusia în China, de normalizare a relaţiilor ruso-chineze (după trecerea la ruşi a liderului tungus Hantimur), de descriere a popoarelor băştinaşe ale Siberiei, încă puţin cunoscute la Moscova, şi de verificare a corectitudinii plăţilor şi dărilor în caznaua ţarului. Datele de care dispunea administraţia ţaristă erau incomplete, informaţiile conţinute în „rapoartele de la locul de destinaţie" („spiski s doezda"), trimise de cazacii ce colonizau noile teritorii (unele ajungând la Moscova, altele rămânând în lăzile voievozilor siberieni), erau fragmentare, insuficiente şi chiar contradictorii, pentru a putea stabili viitoarele acţiuni de colonizare şi de sporire a veniturilor caznalei ruseşti prin impozitarea popoarelor băştinaşe, sedentare sau migratoare, din Siberia şi Extremul Orient.

Spătarul Nicolae Milescu a îndeplinit în mod strălucit şi această poruncă a ţarului, menţionând mereu, pe parcursul călătoriei sale de la Tobolsk şi până la Nercinsk, satele şi oraşele ruseşti existente pe atunci în Siberia, realizând adeseori descrieri complexe ale acestora şi inserând recomandări despre acţiunile ce trebuiesc întreprinse în vederea colonizării ţinuturilor îndepărtate, unde stăpânirea rusească era încă precară. Datele

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

Spătarului despre colonizarea rusească a Siberiei, conținute în *Jurnalul de călătorie* sunt cele mai vaste şi mai exacte pentru secolul al XVII-lea, având o valoare deosebită, dacă luăm în considerație faptul că situația privind colonizarea se schimba de la un deceniu la altul, influențând şi arealul de amplasare a popoarelor băştinaşe ale Siberiei, îndeosebi a celor migratoare. Pentru regiunile pe unde n-a călătorit, Spătarul a folosit datele conținute în unele rapoarte ale cazacilor, în primul rând cele din *Registrul hărților Siberiei* din 1673,[2] dar şi în alte surse, identificate de trimisul țarului pe parcursul călătoriei sale.

Descriind râul Irtâş, Spătarul prezintă şi datele generale ale aşezărilor ruseşti din bazinul acestui râu. Astfel, în partea superioară, punctul geografic cel mai îndepărtat unde ajunseră ruşii era lacul Iamâş, loc unde, aşa cum observă călătorul, se termină „*împărăția Siberiei*". Spre acest lac se îndreptau în fiece an „cei din Tobolsk şi Tomsk şi din alte oraşe ale Siberiei, câte 30-40 de luntre cu fundul plat pentru a aduce sare, mai ales în postul adormirii Maicii Domnului".[3] Nicolae Milescu dă cea mai amplă descriere a renumitului pe atunci târg de la lacul Iamâş, mult mai detaliată decât descrierea similară din *Povestea despre Siberia* a lui Juraj Križanić,[4] menționând că „după scoaterea sării din lac, are loc anual târgul la care vin mii de oameni: kalmâci, locuitori din Buhara, tătari ş.a., care fac schimb de mărfuri cu ruşii", că la acest târg „ce ține două – trei săptămâni se vând şi multe mărfuri chinezeşti"[5]. Cu sare din lacul Iamâş era aprovizionată atunci toată Siberia, iar târgul ce se ținea acolo, avea un rol deosebit în menținerea relațiilor comerciale ale Tobolskului cu Asia Mijlocie, – apoi, după semnarea în 1689 a tratatului de le Nercinsk, – şi a relațiilor comerciale cu China (care era centrul de import în Rusia a ceaiului) şi a existat până aproape de mijlocul secolului al XVIII-lea, când centrul comerțului exterior al Siberiei a devenit Kiahta.[6]

Milescu fixează şi prima localitate rusească la frontiera cu tătarii – oraşul Tarî, întemeiat în1594, pe râul „Arcarca, într-un loc frumos…", oraş care „nu este mic", fiindcă „sunt mulți slujbaşi, mai ales militari".[7] Tarî a fost, într-adevăr, un important centru al colonizării ruseşti a Siberiei şi un punct strategic al *traiectului Siberian* de la Moscova şi până la Kiahta, la frontiera cu China („*Drumul ceaiului*"), şi a rămas oraşul rusesc de frontieră pe cursul superior al Irtâşului până la 1715-1720,[8] când a fost întemeiat oraşul Omsc.

Călătorul menționează şi fortul Işim, întemeiat în 1631 pe râul Işim (actualmente orăşelul Usti-Işim), loc întărit ce avea un rol aparte în suita de fortificații ruseşti pe râul Irtâş: era cheia de acces pe râul Işim spre sud, spre stepele kazahstane şi lacurile sărate, şi, totodată, fiind situat exact la jumătatea drumului între Tobolsk şi Tara, era un punct de transbordare comod pentru negustori, de aceea n-a dispărut nici ulterior, când frontierele ruseşti s-au extins departe spre sud şi micuțul loc întărit, pierzându-şi menirea militară, s-a transformat într-o cetățuie ordinară.[9]

Pe râul Vagai, trimisul țarului pomeneşte de fortul Albaşsk, despre a cărui existență ulterioară se ştiu prea puține, şi mai jos pe Irtâş, satul Abalak, unde, în 1585, în timpul campaniei de cucerire de către ruşi a Siberiei a avut loc una dintre bătăliile decisive, satul având „biserica sfintei Născătoare de Dumnezeu cu icoana făcătoare de minuni, prin care-i renumit Abalakul".[10] devenit ulterior centru monastic şi loc de pelerinaj, grație acestei icoane a Maicii Domnului. Alte localități cu populație rusească în bazinul superior al râului Irtâş pe atunci nu existau. Mai dens populat era bazinul mijlociu al râului Tobol, unde era amplasat „fortul Tarhansk (construit în 1628 – *n.n.*[11]) şi multe alte

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

slobozii agricole", fiindcă „locul e foarte roditor", regiunea cursului superior al râului Tura, cu „oraşul Verhotursk", întemeiat în 1598, precum şi bazinele râurilor Iseti şi Mias. În aceste regiuni agricultura era foarte dezvoltată, de aici fiind aprovizionat cu pâine „oraşul rezidenţial Tobolsk".[12] Multe localităţi ruseşti sunt menţionate de Milescu şi în bazinul râului Tavda.[13]

E demn de reţinut şi faptul că descrierea oraşului Tobolsk dată de Nicolae Milescu Spătarul[14] a fost preluată aproape în întregime de Ysbrants Ides şi Adam Brand în *Însemnările despre solia rusească în China* (1692-1695).[15] Mai jos de Tobolsk, pe râul Irtâş, până la închisoarea Demiansk, savantul menţionează mai mult de douăzeci de aşezări cu populaţie rusească, multe dintre ele cunoscute sub aceste denumiri până la sfârşitul secolului XIX.[16] Mai jos de acest loc, pe Irtâş localităţi ruseşti nu erau. Închisorile Demiansk şi Samarovsk erau puşcăriile principale ale regiunii, unde erau ţinuţi cazacii ce încălcau normele stabilite, ascundeau mărfurile ce trebuiau impozitate, precum şi băştinaşii care nu plăteau birurile şi, totodată, centre ale serviciului poştal creat în regiunea Irtâşului în anii '30-'40 ai secolului al XVII-lea.[17] În preajma acestor închisori s-au format localităţi. Spre exemplu, în Demiansk erau pe atunci „50 de asociaţii, iar în unele dintre acestea câte două şi trei case, şi biserica lui Alexie, omul domnului", iar în Samarovsk era şi un „vechil…fiu de boier, trimis din Tobolsk".[18]

Nu existau în acea vreme localităţi ruseşti pe râul Obi, până la Surgut. Despre Surgut Milescu Spătarul spune că „după Tobolsk este primul oraş întemeiat", fapt ce nu corespunde realităţii. După înfiinţarea Tobolskului, în 1587, au fost întemeiate localităţile Pelâm (1592) şi Beresov (1593), menţionate anterior de Milescu,[19] şi abia în 1594 Surgutul, în care pe atunci „era construit fortul, unde stă voevodul trimis de la Moscova şi sunt mulţi slujbaşi. Dar grânele… nu rodesc din cauza frigului cumplit şi a locurilor mlăştinoase, dar prind în cantităţi mari peşte şi îl schimbă pe cereale".[20] Pe râul Obi nu existau localităţi ruseşti nici mai sus de Surgut. Abia în apropiere de Narâm, Milescu menţionează satul lui Fiodor Popov „unde se ară pământul". Acesta era atunci primul cătun, după puşcăria Demiansk „unde se ara pământul"[21] şi totodată cel mai nordic loc pe Irtâş unde se practica agricultura. Lipsa localităţilor în această zonă, făcea ca legătura între Tobolsk şi localităţile din bazinul râului Enisei să fie foarte dificilă şi această chestiune, menţionată şi de Milescu Spătarul, va fi una prioritară pentru administraţia ţaristă la începutul secolului al XVIII-lea.

Milescu subliniază încă un aspect: peste tot în Siberia răsăriteană existau aşezări care nu aveau denumiri: „satul fiului de boier din Eniseisk Terentie Rasputin", unde de curând s-au stabilit cu traiul Kirilko şi Rasputin. Unele localităţi fără nume sunt menţionate de călător ca „sat rusesc" la patru verste mai sus de „satul… lui Fiodor Popov".[22] Semn că aceste localităţi fuseseră întemeiate recent şi de cele mai multe ori ele-şi luau denumirile de la numele primei familii sosite. Spătarul pomeneşte şi „vechiul oraş Narâm", părăsit în 1614 pentru că se surpa din cauza creşterii apelor, dar şi „noul oraş Narâm, la zece verste de oraşul vechi", unde „a fost construit fort de lemn unde stă voievodul. Iar slujbaşi sunt doar patruzeci". „În satele de lângă oraş – subliniază Milescu – sunt mulţi agricultori pentru că nu demult au început să crească pâine, iar roada nu e prea bogată".[23] Pe parcursul drumului „de la… Narâm până la râul Keti" Milescu menţionează alte câteva localităţi, create, probabil, nu demult,[24] dar nici o localitate de poştă pe râul Obi.

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

În *Registrul*… din 1673, aflat la dispoziţia trimisului ţarului, se menţionează fortul la „gurile râurilor Bia şi Katuni" (*Krasnâi Iar Ostrog*[25]). Aceste date i-au indus în eroare chiar şi pe unii istorici şi etnografi din secolul XX, care vorbeau despre „construirea unui fort la gurile râurilor Bia şi Katuni" între 1667 şi 1673.[26] Faptul că în 1667 nu exista acest fort e confirmat şi de *Harta întregii Siberii* din 1667, unde se sublinia că „la gurile râurilor Bia şi Katuni este un mal abrupt (*Krasnâi Iar*) şi acolo ar fi bine să se construiască un oraş sau un fort al Ţarului".[27] Nu exista un oraş sau fort al ţarului în acest loc nici în 1673. Mai bine informat decât predecesorii săi, Nicolae Milescu Spătarul, descriind râurile Bia şi Katuni, spunea „că între cele două râuri sunt locuri bine irigate pe maluri şi terenuri roditoare, şi forturi se pot construi".[28] Relatarea lui Milescu e confirmată şi în *Descrierea… împărăţiei Siberiei* din 1683, în care la fel li se recomandă autorităţilor să se facă un fort la gurile râurilor Bia şi Katuni, fiindcă acolo e „o insulă mare (ostrov velikii), iar prin acel loc trec Kalmâcii Negri din teritoriile lor spre pământurile mongolilor şi ale kirghizilor, iar mongolii şi kirghizii tot pe acolo trec spre pământurile kalmâcilor şi dacă marii ţari ar da ordin să se facă acolo la gurile râurilor Bia şi Katuni un oraş sau un fort, ar avea un mare venit de la impozitarea tuturor acestora şi de la taxarea negustorilor".[29] Precum se vede în *Registrul*… din 1673 s-a strecurat o greşeală şi în loc de „ostrov velikii" s-a scris „ostrog velikii", de unde şi confuzia creată. Dacă în 1673 acest fort ar fi existat, ce sens ar mai fi avut aceste recomandări tardive ale Spătarului Milescu şi ale autorilor *Descrierii… împărăţiei Siberiei* din 1683? Milescu constată în timpul călătoriei care era starea reală a lucrurilor şi corectează eroarea din *Registru*… Singurul fort în bazinul râului Obi menţionat de Nicolae Milescu e Kuznețkul, construit în 1618 aproape de punctul superior al râului Toma,[30] care a rămas pentru o perioadă îndelungată avanpostul înaintării ruseşti în interiorul Asiei. Fortul Biisk, despre necesitatea căruia vorbea Spătarul a fost construit abia în 1709 şi doar de la această dată se poate vorbi de luarea în stăpânire de către Rusia a bazinului superior al râului Obi. Pe malurile râului Toma, Milescu remarcă şi oraşul Tomsk, construit în 1604.[31]

Râul Keti îi prilejuieşte lui Nicolae Milescu o descriere cu certe calităţi literare: râul era „foarte trist", fiindcă „nu existau localităţi de la fortul Ketsc până la satul Vorojeikina aproape de Makovsk, cale de mai bine de cinci săptămâni, doar unele aşezări ale ostiacilor", şi „nici elani sau câmpuri, ci doar pădure de nepătruns, mlaştini şi lacuri…".[32] Lângă fortul Ketsk, întemeiat în 1605, erau doar trei sate – unul cu şapte case, altul cu şase şi al treilea al lui Volcov de pe Keti. În fort erau „douăzeci de case şi biserica cu hramul Sfintei Treimi şi al lui Nicolae făcătorul de minuni".[33] Un singur sat rusesc era mai sus de fortul Makovsk, „cale de trei zile", şi un altul în preajma fortului.[34] De-a lungul râului Keti Milescu remarcă şi un şir de locuri de iernat ale cazacilor, care transportau cereale pe acest drum, cel mai animat în secolul XVII, din Tobolsk la Eniseisk.[35]

Încununarea acestui drum era fortul Makovsk, întemeiat în 1618, a cărui descriere în *Jurnalul* lui Milescu este una detaliată, vădind calităţile scriitoriceşti ale boierului român: „Fortul Makovsk e aşezat într-un un loc frumos, pe râul Keti, pe un mal abrupt, în partea stângă, iar în fort este o biserică şi vreo douăzeci de case, şi sunt foarte multe luntri cu fundul plat şi caicuri, întregi şi sfărâmate, pentru că aici e un mare adăpost pentru funcţionarii de stat", fortul dominând teritoriul dintre râuri pe unde se făcea transbordarea mărfurilor de-a lungul râului Tâia direct spre Eniseisk. Iată de ce la „o jumătate de verstă

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

de fort", cum descrie Milescu, s-a format o întreagă „slobozie a negustorilor…" cu o „mulțime de hambare, făcute pentru ca negustorii să-şi lase mărfurile şi apoi să plece pe drumul de căruțe" spre Eniseisk, un drum „foarte murdar, de aceea peste acesta s-au făcut poduri lungi din cauza glodului mare şi a mulțimii de mlaştini şi râulețe… Rareori sunt şi locuri curate, unde negustorii se opresc să se odihnească. Nu sunt case pe acel drum de căruțe, cu excepția unui loc, unde-i o singură casă de lemn în care locuiesc oameni. La capătul drumului de căruțe se ajunge spre locurile unde sunt elani. Şi aici este un sat nu prea mare chiar lângă drum".[36]

Aici începea ținutul Eniseisk, care, după regiunea pustie şi fără de viață a râului Keti, l-a impresionat puternic pe Milescu Spătarul prin densitatea populației şi animația deosebită, prilejuindu-i călătorului una dintre cele mai impresionante descrieri. În scrisoarea sa către boierul Artemon Matveev, trimisă din Eniseisk, Milescu observa: „Țara Eniseiului e foarte frumoasă, parcă-i pământul Valahiei, iar râul Enisei seamănă cu Dunărea, e voios şi mare. Şi a dat Dumnezeu belşug de tot felul, pâine multă şi ieftină şi multe altele, şi lume multă".[37] „În regiunea Eniseisk, conform datelor lui Milescu Spătarul, sunt vreo 500 de sate. Şi peste tot pământul e roditor".[38] Deosebit de multe sate ruseşti sunt în direcția fortului Makovsk, până la satul Elan, în care este „un fort şi o biserică", şi de la fortul Eniseisk până la Krasnoiarsk. „În regiunea Krasnoiarsk – afirmă Milescu – sunt sate multe şi slujbaşi vre-o mie… Iar cei din Krasnoiarsk călătoresc pe Enisei după hamei, care creşte peste tot pe insule".[39]

Oraşul Eniseisk, întemeiat în 1619, era, conform descrierii lui Milescu Spătarul, al doilea ca importanță în Siberia după Tobolsk, fiind şi centrul de aprovizionare cu pâine a teritoriilor îndepărtate cucerite din bazinul râului Lena şi din regiunea Baikalului. Fără ca să descrie în totalitate bazinul râului Enisei, Milescu aminteşte drumurile din Eniseisk spre Turuhansk, Mangazeia, adăpostul de iarnă de la Kureisk şi până la gurile râului Lena.[40] În acea vreme, menționa trimisul țarului, Eniseiskul era deja o localitate importantă, descrierea căreia e încă o dovadă a talentului de prozator al lui Milescu: „Şi oraşul Eniseisk e aşezat pe partea dreaptă, pe malul râului Enisei. Acel fort e înconjurat de locuri inaccesibile, de mlaştini şi păduri mari. Iar în spatele fortului e mănăstirea atotmiluitorului Iisus; şi e aşezată mănăstirea pe un loc frumos, printre mlaştini. Iar pe sub zidul oraşului curge un râu mic şi pe râu e instalată o moară. Mai sus de oraşul Eniseisk, pe celălalt mal al râului, s-a făcut un fort nou. Şi a construit acel fort stolnicul şi voevodul Chiril Elistarhov fiul lui Iacob, pentru că în acea vreme au venit chirghizii cu război asupra Krasnoiarskului şi de teama acelor chirghizi, să nu vină cu război şi asupra Eniseiskului; fortul e ridicat , de asemenea, în locuri apărate. Şi în fort e o mănăstire de maici, iar în Oraşul Vechi şi în fort sunt peste 500 de case în care locuiesc cazaci şi târgoveți, şi oameni de alte ranguri, sunt şi mulți călători şi negustori. Şi lângă Eniseisk pe celălalt mal al râului sunt multe sate ruseşti. Şi locuiesc acolo țărani agricultori".[41]

Mai sus, pe râul Enisei, până la confluența cu Angara, Spătarul menționează mai mult de treizeci de cătune ruseşti, ce formau, deja în acea perioadă, o zonă intens populată de ruşi. Uneori călătorul informează şi despre preocupările economice ale locuitorilor: „lângă acel sat se scoate piatră şi se topeşte minereu de fier", „pe acel râu… vânează… fel de fel de animale: samuri, castori, vulpi, jderi…" ş.a. Spătarul menționează multe sate ruseşti şi pe râul Angara până la confluența cu râul Mura, dar şi în bazinul afluentului stâng – râul Taseev.[42]

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

Existau, desigur, în acea vreme, în Siberia regiuni mai dens populate, decât ținutul Eniseisk, dar ele nu erau pe traseul parcurs de Milescu Spătarul. Conform actelor siberiene, în anii ’60 ai secolului al XVIII-lea, când a început un nou val de colonizare a regiunii bazinului râului Bia, mulți colonişti au plecat spre acele locuri tocmai din Ținutul Eniseisk.[43]

Pe Angara erau multe localități ruseşti între forturile Bratsk şi Balagansk, Spătarul pomenind în *Jurnalul* său vre-o treizeci de sate şi adăposturi de iernat, cunoscute până la sfârşitul secolului al XIX-lea.[44] Tot aici, călătorul menționează şi forturile Bratsk, Balagansk şi Ircutsk: Bratsk-ul „avea vre-o douăzeci de case căzăceşti”,[45] Balagansk-ul e „foarte mic”, aici locuind vre-o douăzeci de funcționari, cazaci şi mai sunt şi două case de țărani agricultori”,[46] iar fortul Irkutsk, întemeiat în 1661, dimpotrivă „e bine construit, având peste patruzeci de case de cazaci şi târgoveți, şi locul e cel mai roditor”.[47]

Milescu aminteşte multe sate ruseşti de-a lungul râului Ilim, afluent de dreapta al râului Angara, până la fortul Ilimsk,[48] iar „lângă pârâul” Camenca, alt afluent de dreapta al râului Angara, el aminteşte de fortul Verholensk, edificat în 1642, pe cursul superior al râului Lena, în care „conțopiştii sunt trimişi din Ilimsk…”, şi sunt „opt case de cazaci”.[49] Acest fort le asigura ruşilor dominația pe drumul de la Ilim spre Lena.[50]

De o importanță deosebită sunt şi datele lui Nicolae Milescu Spătarul despre populația rusească din Transbaikalia. Prima regiune pe care a traversat-o era ținutul Selenghinsk, unde colonizarea rusească abia începuse. Principalele puncte de sprijin ale colonizatorilor erau fortul Novo-Selenghinsk şi câteva localități din preajmă, cea mai importantă fiind Slobozia Iliinsk – „un sat mare, precum menționa Spătarul, fiindcă vor să construiască o biserică cu hramul sfântului prooroc Ilie”. „În satul acela erau vre-o douăzeci de case unde locuiau slujbaşi şi agricultori, şi se creşte multă pâine, şi rodeşte pe toate acele moşii până la 20 şi 30 de puduri la un pud de semințe, şi cerealele se vând la 5 altâni şi mai puțin pentru un pud; şi au semănat şi grâu chinezesc şi orz, şi rodeşte. Pe moşia centrală slujbaşii întemeiază o mănăstire cu hramul sfântului părinte Nicolae şi au construit o biserică, şi în acest an construcția mănăstirii va fi încheiată, iar în slobozia Iliinsk for să edifice un fort pentru apărare”,[51] În călătoria spre sud pe râul Selenga, Spătarul numea „satul cazacilor din Breansk pe Selenga”, localitate cunoscută până la sfârşitul secolului XIX[52] (acum doar o gospodărie silvică), unde „se cultivă multe grâne şi se prinde mult peşte”.[53] Referindu-se la fortul Selenghinsk, creat în 1665-1666, Milescu menționează dezvoltarea dinamică a acestuia, devenit în 1670 centrul militar şi administrativ al Transbaikalei (în jurul cărui, în 1673, s-au stabilit cu traiul tabanguții, trecuți în supuşenia rusească). Dacă în 1668, precum subliniază în raportul său cazacul Ilia Perfilev, în fort erau 4 case,[54] mai târziu Stepan Poliacov în *Raportul său de la locul de destinație* (1673) va scrie că la Selenghinsk „sunt o sută patruzeci şi nouă slujbaşi”,[55] iar Spătarul, în 1675, dând o amplă descriere fortului, zice că „sunt 30 de curți căzăceşti; iar slujbaşi şi călători sunt mai mult de două sute”. „…Lângă fort – sunt livezi, acolo cresc castraveți chinezeşti şi usturoi, şi varză, şi alte legume, iar cereale lângă fort nu cresc”[56] – menționa trimisul țarului.

Descriind lacul Baikal, Milescu Spătarul pomeneşte mai multe locuri unde staționau cazacii, iar despre fortul Barguzinsk, pe atunci centrul administrativ al Transbaikaliei, el menționează, că acolo „locuiesc cincizeci de slujbaşi din Eniseisk, şi au şi un nobil moscovit şef asupra lor”.[57]

BDD-A6938 © 2010 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

Milescu dă şi cea dintâi descriere detaliată a bazinului râului Lena, deşi n-a trecut prin acea zonă geografică, subliniind, că „dintre râurile mari ale Siberiei, doar râul Lena e stăpânit de oamenii marelui ţar de la izvoare şi până la vărsare-n mare, iar cursurile superioare ale râurilor Irtâş, Obi, Enisei, Amur, Selenga sunt stăpânite de străini". După ce menţionează micuţul fort Tughirsk, construit în 1631, „de rezervă", de către cazacii conduşi de Petru Beketov în locul unde râul Tughira se varsă-n fluviul Lena, Milescu inserează date despre „orăşelul Lapkaev din Dauria", identificat corect de călător ca fiind fortul Albazinsc (aşa cum se menţiona şi în *Registrul*… din 1673), „fiindcă în anii trecuţi pe acel drum de căruţe a sosit Cernigovskii şi a construit fortul Albazinsk".[58] Datele acestea sunt de un interes deosebit, fiindcă subiectul în cauză a fost abordat şi în alte descrieri ale Rusiei şi Siberiei din secolul al XVII-lea, printre care şi în *Voyagie van den heere Koenraad Van Klenk*, *extraordinaris ambassadeur van haer ho: mo: aen zyne zaarsche majesteyt vam Moscovien* (*Relatare istorică sau descrierea călătoriei domnului Koenraad Van Klenk la Moscova la măria sa ţarul*) de Balthasar Cojet (1675),[59] unde localitatea cu numele *Laphajest* poate fi corect înţeleasă doar ca *Lavkaeva* sau *„orăşelul Lavkaev"* (orăşelul *Lapkaev* în *Registrul* din 1673 şi la Milescu Spătarul), una dintre cele trei localităţi fortificate pe râul Amur ale prinţului daur Lavkai, şi anume oraşul *Iaksa*, denumirea căruia a fost schimbată de ruşi în *Albazin*.[60] Şi informaţia despre întemeietorul fortului se reconfirmă în alte surse istorice: Nichifor Cernigovskii a luat Albazinskul în 1655, obţinând pentru aceste şi alte „merite" titlul de vechil. Pe aceeaşi pagină a *Jurnalului* Milescu inserează o informaţie deosebit de importantă despre începuturile agriculturii în bazinul râului Lena: „Pe râul Lena mai înainte era puţină pâine, iar acum peste tot cresc grâne, fiindcă s-au aşezat acolo cu traiul ruşi şi cresc multă pâine şi duc grâne până la Iakutsk şi mai departe".[61]

Nicolae Milescu descrie şi cele două drumuri existente până la el de la Baikal la Nercinsk şi până la râul Şilca: cel dintâi, de la fortul Barguzinsk „pe uscat, cu cămilele şi caii" până la Telembinsk şi Nercinsk"[62] şi, al doilea, pe râurile Hiloc şi Ingoda, drum descoperit de voievodul de Eniseisk Afanasie Paşcov (cel care a întemeiat fortul Nercinsk şi a refăcut în 1656 micul fort Irghensk, creat în septembrie 1653 de detaşamentul de cazaci condus de Petru Beketov şi ars de tunguşi în 1655), călătoria căruia o descrie Milescu Spătarul.[63] Nicolae Milescu a mers însă pe un alt drum – pe râul Uda spre cele trei lacuri Eravinsk, şi mai departe pe lângă lacul Telenba spre râurile Cita şi Ingoda şi până la Nercinsk. Acest drum, deschis de Milescu Spătarul va deveni principalul în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, pe această cale, trecând în 1692 Ysbrants Ides, cât şi Lorenz Lange în1715.

Spătarul a dat şi descrieri detaliate ale forturilor Eravinsk şi Telembinsk – primul „construit recent, după devastarea de către tobunuţi…în anul trecut 1675" „…şi sunt construite doar turnurile şi vre-o şase curţi şi sunt vre-o 15 slujbaşi", călătorul prezicându-i acestui fort un viitor deosebit: „şi va fi acest fort mare, pentru că în acest loc ar putea vieţui mulţi oameni",[64] iar despre fortul Telembinsk, întemeiat în 1658, Milescu menţionează că în acel timp „…avea un paraclis şi vre-o 13 curţi locuite de vreo 30 de cazaci…, două tunuri nu prea mari, unul de bronz şi altul de fier". E un „fort micuţ" – remarcă trimisul ţarului – şi pâinea se vinde cu o rublă şi jumătate".[65]

Mult mai mare era fortul Nercinsk, întemeiat in acelaşi an1658: aici era „biserica Învierii Domnului şi vre-o şaizeci de curţi căzăceşti, iar slujbaşi, fără a-i lua în calcul pe

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

negustori şi producători, vreo două sute”.[66] Era cea mai mare aşezare rusească în bazinul fluviului Amur.

Descriind râul Arguni, Spătarul aminteşte şi de primele tentative ale ruşilor de a investiga bazinul acestui râu, care pe parcursul a 600 de verste era frontiera dintre Rusia şi China. Putem presupune că menţiunea lui Milescu despre cazacii care „în anii trecuţi au plecat cu luntrile” pe râul Arguni, „dar din cauza insuficienţei resurselor… au făcut cale întoarsă”,[67] se referă la expediţia din 1655 a fiului de boier Fiodor Puşcin, căruia i se poruncise să întemeieze un loc de iernat pe râul Arguni şi să-i impună pe tunguşii de acolo să plătească iasak. Acesta n-a îndeplinit porunca, pentru că a găsit pustii malurile râului Arguni, tunguşii migrând în altă parte. Un fort pe malul râului Arguni a fost construit abia în1681.

În lucrarea sa *Legendă despre marele râu Amur*, fost capitol 59 din *Descrierea primei părţi a lumii numită Asia*…, Nicolae Milescu Spătarul pomeneşte expediţiile ruseşti în această zonă din anii 1640-1658 şi prezintă un şir de date istorice de un mare interes. Astfel pe râul Humarhă (Camara sau Humara, la Milescu) el menţionează pentru prima dată „fortul Kamarskii, care în anii trecuţi a fost ars de străini”.[68] Istoricul G. I. Spaskii afirma că fortul Kumarsk, singura aşezare rusească pe malul drept al Amurului, a fost construit în 1653 de Erofei Habarov, în locul unde râul Humarhă se varsă în fluviul Amur, iar arderea acestuia, remarcată de Milescu Spătarul, a avut loc până în octombrie 1654, pentru că în toamna anului 1654 Onufrie Stepanov l-a găsit devastat, iar Gerhard Friedrich Müller în cunoscuta sa *Istorie a Siberiei* (1750), considera că cei care au atacat şi distrus fortul au fost daurii. Tot mai mulţi istorici însă consideră că fortul Usti-Kumarsk a fost construit abia la începutul lui noiembrie 1654 de detaşamentul de cazaci şi vânători condus, după înlăturarea lui Erofei Habarov, de Onufrii Stepanov, cărora li se alăturase şi detaşamentul lui Petru Beketov, sosit din Transbaikalia, şi alţi ruşi, în total vre-o 500 oameni, iar atacul şi asediul fortului de către armata chineză a avut loc în martie – aprilie 1655, fără ca acesta să poată fi cucerit. După retragerea armatei chineze, ruşii, din cauza lipsei proviziilor au părăsit şi au ars fortul în iunie 1655.[69] Relatarea lui Milescu, confirmată de G. F. Müller şi de istoricul G. I. Spaskii, cum că fortul Usti-Kumarsc ar fi fost construit în 1653 poate avea un suport istoric doar dacă acesta era fortul construit de cei 136 de cazaci în frunte cu Stepan Poliacov, care la 1 august 1652, intrând în conflict cu Erofei Habarov, au declanşat revolta şi s-au desprins de detaşamentul acestuia, întorcându-se în ţinutul ghileacilor unde şi-au construit un fort, pe care Habarov l-a asediat şi l-a atacat iar după ce cazacii lui Poliacov s-au predat, la 7 februarie 1653 a dat ordin ca fortul să fie distrus şi ars „pentru lemn şi cărbune fierarilor”.[70] Semnele de întrebare planează însă şi aici, fiindcă „ţinutul ghileacilor” e mult mai spre est decât locul unde a existat fortul Kumarsk.

Multă vreme a fost tratată cu suspiciune relatarea lui Nicolae Milescu Spătarul cum că „în anii trecuţi la gurile râului Şingala a fost o luptă pe apă a chinezilor cu cazacii ruşi de la Albazinsk, chinezii având mai mult de 50 de luntri cu fundul plat şi corăbioare, şi aveau pe ele tunuri, în afară de luntrile mici; iar cazacii aveau 12 luntri cu fundul plat cu 209 oameni pe ele, şi o luntre a plecat, iar celelalte luntri cu fundul plat şi cei 400 oameni au fost ucişi”. Conform documentelor de arhivă, această luptă într-adevăr a avut loc în 1658 sub conducerea lui Onufrie Stepanov, care trei ani mai înainte a condus apărarea fortului Kumarsk. Lupta e menţionată şi de Juraj

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

Križanić,[71] iar mai târziu a fost descrisă şi de Gerhard Friedrich Müller şi Johann Eberhard Fisher.[72] Documentele de arhivă[73] confirmă relatările lui Milescu şi denotă faptul că după părăsirea fortului Kumarsk în iunie 1655 şi revenirea ruşilor pe fluviul Amur, experienţa construirii fortificaţiilor din pământ şi lemn, ca la fortul Kumarsk a fost uitată sau neglijată şi după lupta pe apă, descrisă de Milescu, fortul de bârne de la Albazinsc a fost distrus rapid de trupele chineze, care au ţinut cont de nereuşita lor din primăvara anului 1655.

Descriind râurile din „ţara Ghileacilor", care se vărsau în marea Ohotsk, Spătarul nu aminteşte de existenţa pe râul Uda (Lame) şi Ohota a locurilor de iernat ale cazacilor de pe râul Lena, iar datele inserate de el, că pe râurile „ţării Ghileacilor", printre care Ciuldan, Kamciatka şi Anadâr „oamenii ruşi ajung să facă negoţ cu os de peşte",[74] acestea se conţin şi în *Registrul hărţilor Siberiei* din 1673,[75] pe care Milescu Spătarul l-a avut la dispoziţie.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că datele privind colonizarea rusească a Siberiei şi Extremului Orient, în special despre aşezările ruseşti din bazinele râurilor Irtâş, Obi, Enisei, Angara, sau din Transbaikalia şi Dauria, prezentate de Nicolae Milescu Spătarul în *Jurnalul* său de călătorie sunt cele mai complexe şi mai exacte pentru anii '70-'80 ai secolului al XVII-lea. Cele privind regiunile prin care Spătarul n-a trecut, demonstrează un nivel destul de avansat al cunoştinţelor despre ţinuturile Siberiei acumulate de trimisul ţarului înainte de a porni la drum, dar şi pe parcursul călătoriei, iar relatările despre regiunile şi localităţile traversate de solia călătorului-enciclopedist, cu multe pagini de impresionante descrieri literare, au fost, pentru sfârşitul secolului al XVII-lea, o sursă de informare sigură pentru alţi călători şi exploratori ai Siberiei şi Extremului Orient.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. *Наказы и маршруты*, *данные Спафарию перед отправлением его в Китай*, în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, Ch., ed. *Cartea moldovenească*, 1960, p. 134-136.

2. *Справки об отправлениях в Китай Федора Байкова*, *Сейткула Аблина и Игнатия Милованова*, *доставленные из сибирского приказа в посольский приказ в 1675 г.*; *Выписка о пути Игнатия Милованова из Нерчинского острога до Китая* (*1670*) ş.a. în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, p. 136-147.

3. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие через царство сибирское от города Тобольска и до самого рубежа*…, în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, p. 35.

4. Юрий Крижанич (Juraj Križanić). *Повествование о Сибири*. Sankt-Petersbourg, 1822, p. 17-18.

5. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 35.

6. Николай Спафарий. *Путешествие через Сибирь от Тобольска до Нерчинска и границ Китая русского посланника в 1675 г.*, în rev.: *Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии*, вып.1, т. X, SPb., 1882, p. 183.

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

7. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 36.

8. С. В. Бахрушин. *Очерки по истории колонизации Сибири в XVI и XVII вв*. Научные труды, vol. 3, partea I, p. 147.

9. V.: *Голубев А. С. Усть-Ишим 375 лет. История и современность. – Усть-Ишим, 2006.* Кузнецова Ф. С. *История Сибири*. Новосибирск, 1997 г.

10. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 36-37.

11. Резун Д. Я., Васильевский Р. С. *Летопись сибирских городов*, Новосибирск, 1989.

12. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 37-38.

13. Ibidem, p. 37.

14. Ibidem, p. 41.

15. И. Идес и А. Бранд. (Y. Ides şi A. Brand). *Записки о русском посольстве в Китай* (1692-1695 гг.), M., 1967, p. 80.

16. Николай Спафарий. *Путешествие*…, Nota lui Iu. Arseniev, p. 179.

17. *Роспись сибирским городам и острогам* (*1633 г.*), în vol. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*. *Сборник старинных русских статей о Сибири и прилежащих к ней землях*. M., 1890, p. 17-18.

18. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 27, 31.

19. Ibidem, p. 37.

20. Ibidem, p. 48.

21. Ibidem, p. 59.

22. Ibidem, p. 60.

23. Idem.

24. Ibidem, p. 60- 61.

25. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 50.

26. А. И. Андреев. *Очерки по источниковедению Сибири*. Вып. 1, XVII, M.-Len., 1960, p. 49.

27. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 35.

28. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 62.

29. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 80.

30. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 62.

31. Idem.

32. Ibidem, p. 67-68.

33. Ibidem, p. 66.

34. Ibidem, p. 67

35. Descrierea detaliată a acestui drum la S.V. Bahruşin, Op.cit., p. 111-113.

36. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 69.

BDD-A6938 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

37. *Письмо Н. Спафария к боярину А. С. Матвееву*, în rev. *Русский архив*, cartea I, M., 1881, p. 55.

38. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 69.

39. Ibidem, p. 69-70.

40. Ibidem, p. 70-71.

41. Ibidem, p. 72.

42. Ibidem, p. 72-76.

43. Г. Потанин. «*Путешествие через Сибирь*…» *Н. Спафария*, în *Журнал Министерства народного просвещения*, partea 227, nr. 6, S-Pb., 1883, p. 306.

44. Николай Спафарий. *Путешествие*…, Nota lui Iu. Arseniev, p. 191.

45. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 94.

46. Николай Спафарий. *Путешествие*…, p.115.

47. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 94.

48. Ibidem, p. 87.

49. Николай Спафарий. *Путешествие*…, p. 125.

50. С. В. Бахрушин. *Очерки по истории колонизации Сибири в XVI и XVII вв.*, p. 123.

51. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 106.

52. Николай Спафарий. *Путешествие*…, Nota lui Iu. Arseniev, p. 191.

53. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 105-106.

54. Николай Спафарий. *Путешествие*…, p. 191.

55. Ibidem, p. 146.

56. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 108-109.

57. Ibidem, p. 103.

58. Ibidem, p. 115.

59. Алексеев С. П. *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей*, vol. 1, p. II. Иркутск, Крайгиз, 1936.

60. А. М. Ловягин. *Голландец Кленк в Московии*, în rev.: *Исторический Вестник*, 1894, № 9, p. 788-791; А. А. Титов, *Сибирь в XVII в*, стр. 48; А. Кириллов. *Географическо-статистический словарь Амурской и Приморской областей*, Благовещенск, 1894, p. 223; И. И. Лаппо. *Отзыв о труде В. А. Кордта: Материалы по истории русской картографии* и т. д., Юрьев, 1908, p. 16-21.

61. Ibidem, p. 115.

62. Ibidem, p. 103.

63. Ibidem, p. 108. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 17, 25.

64. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие*…, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 119.

65. Ibidem, p. 120.

66. Ibidem, p. 121-122.

67. Ibidem, p. 124.

68. G. I. Spaskii, Op.cit., p. 18.

BDD-A6938 © 2010 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)

69. Ibidem, p. 26-29; Г. Ф. Миллер. *История Сибири*, vol. I, M., – L., 1937, p. 139; *Отписка приказного человека Онуфрия Степанова якутскому воеводе М. С. Ладыженскому об осаде Кумарского острога маньчжурскими войсками*, în vol. *Русско-китайские отношения в XVII в. М.*, 1972. Т. 1; Александров В. А. *Россия на дальневосточных рубежах* (*вторая половина XVII в.*). Хабаровск. 1984, p. 120-154; Артемьев А. Р. *О местонахождении Кумарского острога*, în rev. *Проблемы краеведения*: [Тез. докл. конф.] / *Арсеньевские чтения*. Уссурийск, 1989, p. 5-6; Артемьев А. Р. *Опыт характеристики оборонительных сооружений Кумарского острога по описанию*, în rev. *Археологические и исторические исследования на Дальнем Востоке СССР*. Владивосток, 1989, p. 17-21; Беспрозванных Е. Л. *Приамурье в системе русско-китайских отношений*. М., 1983, p. 26-29; Леонтьева Г. А. *Землепроходец Ерофей Павлович Хабаров*. М., 1991, p. 107-112.

70. *Челобитная С. В. Полякова и его спутников о поведении Я. П. Хабарова на Амуре в 1650-1653 гг.*, РЦГАДА, СП, № 214, стлб. 460, л. 1-24; Чулков Н.П. *Ерофей Павлович Хабаров. Добытчик и прибыльщик XVII века*, în rev. *Русский архив*, 1898, p. 177-190; *Казачья сотня. Краткие биографии ста деятелей казачества на поприще военной и гражданской службы, науки, литературы и искусства в XVI-XXвв*. Выпуск 1. – М.: *Воениздат*, 1996. vol. 1, p. 14-15. Полевой Б. П. *Известная челобитная С. В. Полякова 1653 г. и ее значение для археологов Приамурья*, în vol. *Русские первопроходцы на Дальнем Востоке в XVII-XIX вв.* (*Историко-археологические исследования*), vol. 2, **Владивосток. Российская Академия Наук. 1995,** p. 7-30.

71. Юрий Крижанич (Juraj Križanić). *Повествование о Сибири*, p. 37-38, 47.

72. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 18-19, 30-31.

73. Полевой Б. П. *Новое о происхождении* «*Сказания о великой реке Амуре*», în vol.: *Рукописное наследие древней Руси. По материалам Пушкинского Дома*, L., 1972, p. 30-31.

74. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 19.

75. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 54.

BDD-A6938 © 2010 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.153 (2026-09-14 15:17:29 UTC)